

ВІДГУК

офіційного опонента про дисертацію Слабан Марти Михайлівни «Правові позиції Європейського суду з прав людини щодо права на повагу до сімейного життя (загальнотеоретичний аспект)», подану на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень

Дисертаційне дослідження Слабан М.М. присвячено актуальній і такій, що потребує наукового вирішення проблематиці. Сучасне суспільство переживає різні проблеми, пов'язані з послабленням сімейних відносин (недостатність батьківської уваги, втрата почуття відповідальності за рідних і близьких). І це породжує нові питання, нові суспільні відносини, які потребують законодавчого врегулювання на національному рівні. Таким чином розширюється каталог прав людини у сфері сімейних відносин. Адже право кожного на сім'ю включає право на створення сім'ї, право на проживання в цій сім'ї (наприклад, право дитини бути забраною з пологового будинку чи іншого закладу охорони здоров'я), право на застосування заходів для збереження сім'ї, а також право на вибір форми організації свого сімейного життя, домінуючою з яких є шлюб.

Оскільки Україна є учасницею Ради Європи і взяла на себе зобов'язання по виконанню тих положень міжнародних актів, згodu на обов'язковість яких дала Верховна Рада України, тому і дослідження та врахування правових позицій Європейського суду з прав людини необхідні для сучасної юридичної науки та практики. З огляду на це, високий ступінь актуальності обраної теми не викликає жодних сумнівів.

Достовірність і обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації

У дисертаційній роботі вдало сформульована мета дослідження, яка, на думку здобувачки, полягає в проведенні загальнотеоретичного аналізу правових позицій Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ або Суд) щодо права на повагу до сімейного життя (с.17). Відзначимо, що дисертантка поставила перед своїм дослідженням широке коло завдань, зокрема, систематизувати різновиди правових позицій ЄСПЛ щодо права на повагу до сімейного життя, встановити співвідношення права на повагу до сімейного життя з правом на повагу до приватного життя, виявити динаміку змісту й обсягу права на повагу до сімейного життя та інші. З цими завданнями, які визначили структуру та зміст трьох розділів дисертації, Слабан М. М. успішно справилася.

У відповідності до поставленої мети також вдало сформульовано об'єкт і предмет дослідження, визначаючи об'єктом дослідження правові позиції ЄСПЛ, а предметом – правові позиції ЄСПЛ щодо права на повагу до сімейного життя та тенденції їхньої трансформації. Такий ракурс дозволяє дослідити рішення ЄСПЛ в залежності від того, як розвивався сам інститут шлюбу, які дослідження і нововведення були проведені, зокрема, у сфері медицини і як це впливало на динаміку правових позицій Суду.

Переважає більшість, наукових положень, висновків і рекомендацій, які містяться у дисертаційній роботі, видаються достовірними й обґрунтованими.

Результати дисертаційного дослідження не лише поглиблюють теоретичне осмислення прав людини, але й в першу чергу мають прикладне значення, адже дисертанткою, поряд з використанням спеціальної наукової юридичної літератури, проаналізовано 201 рішення та ухвали ЄСПЛ, в тому числі 43 з них – рішення та ухвали щодо України. Тому правові позиції ЄСПЛ можуть і повинні бути використані при внесенні змін до чинного сімейного законодавства України, зокрема враховуючи тенденції, щодо обговорення можливостей запровадження нових інститутів (сімейних союзів, патронату) та розвитку вже існуючих (шлюб, усиновлення тощо).

Багату теоретичну базу наукового дослідження, на нашу думку, додатково збагатило б використання результатів досліджень щодо тлумачення правових доктрин, розвинутих ЄСПЛ (І.Кретова), щодо способів захисту сімейних прав (Г.Чурпіта, О.Некрасова). Це сприяло б детальнішому з'ясуванню змісту та обсягу тих прав, які є предметом дослідження, і розуміння термінів «сімейне життя» та «приватне життя».

Також позитивним моментом є те, що дисертантка сформулювала і виокремила правові позиції Суду щодо права на повагу до сімейного життя в загальному (Додаток В, с. 241-251) і в рішеннях ЄСПЛ по справах щодо України у порівнянні з попередніми позиціями Суду, які він ухвалював у своїх рішеннях (Додаток Г, с. 252-255).

Наукова новизна положень, висновків і рекомендацій дисертації

Дисертаційне дослідження Слабан М.М. містить елементи наукової новизни, які збагачують юридичну науку новими знаннями, і можуть бути використані для її подальшого розвитку.

До таких, що заслуговують особливої уваги висновків дисертантки, на нашу думку можна віднести такі.

1. Як відомо, основним завданням теорії права є вироблення та аналіз певних термінів, понять, тобто удосконалення понятійного апарату. Цілком правильним є те, що перший розділ присвячений ґрунтовному дослідженню розмежування різних понять, а саме «правова позиція», «судова практика» і «судовий прецедент» (с. 30-38), Позитивним моментом є те, що авторка дає свої інтерпретації понять, спочатку проаналізувавши різні точки зору. Це дозволило згодом здобувачці зосередити свою увагу на співвідношенні понять правової позиції і правового аргументу (с.40-42) та здійснити класифікацію правових позицій (с.44-46).

2. Варто погодитись із Слабан М.М., що ЄСПЛ, при розгляді справ, крім правового аргументу, враховує також і певні моральні норми, які радше мають «суто національні риси» (с.65), адже «коли справа порушує делікатні морально-етичні питання... можливість розсуду законодавця при вирішенні таких питань

є широкою» (с.67). Відповідно позитивним є те, що у дисертації подано визначення «ціннісного аргументу» (с.43). Крім того, здобувачка, проаналізувавши рішення ЄСПЛ, змогла виокремити в яких випадках Суд послуговується словом «цінність» (с.49), а в яких – «інтерес» (с. 51).

3.Різноманіття охоронюваних ст. 8 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – ЄКПЛ) інтересів зумовлює те, що в різних ситуаціях ЄСПЛ може надати перевагу або суспільному інтересу, або приватному. У зв'язку з цим цікавим є аналіз розмежування приватних і публічних інтересів у сфері сімейних відносин у практиці ЄСПЛ. Адже це стосується і питань усиновлення (с.76), «імміграційних справ» і проблем «возз'єднання сім'ї» (с.80), справи, «пов'язані із захистом права дитини на спілкування з батьками» (с.80). Адже справді, у всіх цих випадках, держави встановлюють різного роду обмеження, які впливають на відносини між подружжям та батьками і дітьми. Варто зазначити, що Суд притримується тієї позиції, відповідно до якої держава, встановлюючи якісь обмеження, повинна враховувати те, що «розірвання сімейних зв'язків можна виправдати лише у виняткових випадках» (с.83).

Пріоритет же приватних інтересів перед суспільними простежуємо у правових позиціях ЄСПЛ, які стосуються спілкування ув'язнених із членами своєї сім'ї (с.84) та проблеми, які виникають у сфері використання допоміжних репродуктивних технологій (с.85).

4. Розглядаючи питання співвідношення права на повагу до сімейного життя, яке реалізується у взаємодії з іншими особами (фізичними та юридичними особами, в тому числі й органами публічної влади) і права на сімейне життя, як власної поведінки людини у різних її сферах (с.117), здобувачка, проаналізувавши рішення ЄСПЛ, виокремлює перелік можливостей у репродуктивній, економічній, духовно-емоційній сферах сімейного життя (с.122-123), зазначає, що слід розуміти під змістом права на повагу до сімейного життя та виокремлює відмінності між правом людини на сімейне життя та правом на повагу до нього (с.141).

5. Очевидно, слід погодитись із позицією здобувачки щодо того, що в Україні на законодавчому рівні дозвіл на усиновлення дітей нетрадиційними парами та цивільне партнерство – є передчасним (с.179), а вирішення цього питання можливе лише з врахуванням громадської думки, наприклад, шляхом соціологічного опитування або референдуму (с.189).

Дисертаційне дослідження Слабан М.М. містить й інші положення і висновки, що мають ознаки наукової новизни, спрямовані на відкриття нових або вдосконалення розуміння вже відкритих явищ і тенденцій функціонування державно-правової дійсності. Зокрема, це і виокремлення періодів розвитку концепції «поваги до сімейного життя» (с. 152-153), включаючи аналіз рішень, які характеризуються зміною правових позицій Суду (с.155). З окремими з них можна погодитись, а інші можна використати для подальшого наукового дослідження.

Дискусійні положення та зауваження

Втім, дисертаційне дослідження Слабан М.М., яке є самостійною і творчою науковою роботою, містить деякі положення, які можуть потребувати уточнення та вступати предметом для обговорення під час публічного захисту.

1. Звичайно позитивним є те, що авторкою сформульовано положення про співвідношення і взаємозв'язки понять правової позиції і правового аргументу (с.20). Звісно, що можна погодитись з тим, що «у своїй практиці ЄСПЛ використовує аргументи різного виду...» (с. 41), однак, класифікуючи ці аргументи, хотілось би почути думку здобувачки, що слід розуміти під аргументами «зі знаку» та «з наслідків» (с.41).

2. Аналізуючи рішення ЄСПЛ здобувачка зазначає, що «в практиці Суду є випадки, коли перевага надається громадському інтересу над персональним» (с.58), а «межі державного втручання звужуються, наприклад, у питаннях дискримінації за ознаками статі або сексуальної орієнтації» (с.68). Чи можна простежити тенденцію ЄСПЛ, в яких рішеннях все ж буде надаватись перевага приватним інтересам, а в яких – публічним?

3. Переміни в потребах є об'єктивною основою для зміни цінностей (с.157), що зумовлює врегулювання нових відносин, які виникають у суспільстві. При формулюванні пропозицій змін до законодавства варто враховувати і конкретно-історичні особливості суспільства тієї чи іншої держави (с.158). Оскільки «сімейна сфера вміщує ... репродуктивну, матеріально-економічну сферу та царину духовно-емоційного спілкування» (с.75), а справи про усиновлення, є прикладами, в яких містяться правові позиції щодо духовно-емоційної сфери (с.76), то, враховуючи правові позиції ЄСПЛ, чи буде доцільним надати можливість парам, які спільно проживають, однак не мають зареєстрованого шлюбу, брати дітей під опіку чи їх усиновляти. Чи вказує ЄСПЛ на перешкоди, які можуть унеможливити такі дії? Адже, при вирішенні таких справ, у першу чергу має враховуватися інтерес дитини.

4. Звісно, що можна погодитись із тим, що розглядаючи питання про можливість законодавчого закріплення нових форм співжиття людей, будуть враховуватись моральні норми у суспільстві та робитися наголос на традиційних сімейних цінностях, що включає в себе певні релігійні норми і врахування інтересів дітей (с.102). Адже законодавство більшості країн та міжнародні акти, в тому числі і ЄКПЛ, гарантуючи право на вступ у шлюб, передбачає традиційний шлюб між особами різної статі. Християнська мораль та моральні засади українського суспільства були враховані при розробці Сімейного кодексу України, тому й не було дозволено укладення «нетрадиційного шлюбу» між особами однієї статі.

Оскільки одним із завдань ви вказали узагальнити аргументи з питань легалізації одностатевих союзів у європейських державах й обґрунтувати позицію щодо можливостей запровадження правової охорони таких союзів в Україні (с.18), цікавою була б ваша думка, ґрунтуючись на правових позиціях ЄСПЛ, щодо того, які аргументи можна навести за, а які – проти закріплення на законодавчому рівні нових форм співжиття людей.

5. У дисертації (с.104-106) детально проаналізовано практику ЄСПЛ і наведені аргументи на користь терміну «сімейне життя». Чи справді вірно вказано, одну з позицій ЄСПЛ, що «одностатеві пари ... можуть вступати у

стійкі шлюбні відносини»? (с.177). Як на вашу думку, чи коректно вживати у цьому відношенні поняття «шлюбні відносини» чи словосполучення «шлюбний союз»? Адже відповідно до чинного законодавства України шлюб укладається між чоловіком і жінкою. Можливо варто скоріше інакшу правову конструкцію запропонувати, наприклад «сімейний союз», враховуючи ваше визначення поняття «сім'я» на с. 101 дисертації, або «цивільне партнерство», про яке ви згадуєте на с.160 роботи?

Висновок про відповідність дисертації встановленим вимогам

Дисертація Слабан Марти Михайлівни «Правові позиції Європейського суду з прав людини щодо права на повагу до сімейного життя (загальнотеоретичний аспект)» є завершеною самостійною дослідницькою працею. А наведені вище міркування мають лише дискусійний характер і не перешкоджають загальному висновку про те, що виконане дисертаційне дослідження є оригінальним, самостійним та таким, що містить наукові положення, значущі для загальної теорії держави і права.

Результати наукового дослідження, висновки і рекомендації, сформульовані у дисертації, відображені належним чином у її авторефераті й сімнадцяти публікаціях, з яких п'ять є науковими статтями, опублікованими у фахових виданнях України, одна – статтею у науковому іноземному періодичному виданні з юридичного напрямку, десять – тези доповідей на наукових та науково-практичних конференціях, і одна праця учасника круглого столу, яка додатково відображає результати дослідження. Структура автореферату відповідає тексту та змісту дисертації. Наукові положення достатньо обґрунтовані та достовірні.

Отже є підстави для загального висновку про те, що дисертація Слабан Марти Михайлівни «Правові позиції Європейського суду з прав людини щодо права на повагу до сімейного життя (загальнотеоретичний аспект)», подана на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень, відповідає чинним нормативним вимогам «Порядку присудження

наукових ступенів» від 24 липня 2013 р. № 567 і встановленим Міністерством освіти і науки України вимогам до оформлення дисертацій.

Дисертант – Слабан Марта Михайлівна – заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата юридичних наук зі спеціальності 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень.

Офіційний опонент:

доцент кафедри історії держави і права

Інституту права та психології

Національного університету

«Львівська політехніка»,

кандидат юридичних наук

С.Б. Цебенко

Підпис засвідчую:

Учений секретар

Національного університету «Львівська політехніка»,

кандидат технічних наук, доцент

Р.Б. Брилинський